

СЕКЦІЯ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРИРОДА «ЖИВОГО ПРАВА» ЄВГЕНА ЕРЛІХА

П.С. Пацурківський, д.ю.н., проф., декан юридичного факультету
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

Р.О. Гаврилук, к.ю.н., доц.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

ЧОМУ ЄВГЕН ЕРЛІХ «МОВЧАЗНО ВІДМОВИВСЯ» ВІД КЛАСИЧНИХ КРИТЕРІЇВ НАУКОВОСТІ ПРАВОПІЗНАННЯ?

З трибуни нашої нинішньої наукової конференції вже неодноразово справедливо зверталася увага присутніх на той феномен, що філософсько-методологічні, теоретико-гносеологічні, морально-психологічні та юридико-практичні проблеми правознавства у Європі в цілому та вітчизняному правознавстві зокрема, що склалися на початку ХХ ст., надзвичайно близькі не лише за своїм духом та суттю, але й змістовно, тобто, образно кажучи, **синонімічні** аналогічним аспектам праворозуміння і правопізнання початку ХХІ ст. Про це говорили, зокрема, доповідачі М.І.Козюбра, П.С.Пацурківський, С.І.Максимов, А.З.Георгіца, М.В.Никифорак, В.С.Ковальський та інші. Тобто, у правознавстві склалася унікальна ситуація, коли досліджуючи різноманітні аспекти його, що мали місце у теоретичній юриспруденції на початку ХХ ст., ми водночас вирішуємо ті чи інші найзлогободенніші питання сучасного правознавства, і, навпаки, розв'язуючи найактуальніші проблеми сучасного правознавства, ми водночас вирішуємо ті або інші важливі питання юридичної науки, які в силу найрізноманітніших обставин залишилися і дійшли до нашого часу невирішеними ще з початку ХХ ст.. Зокрема, і, на нашу думку, *насамперед* до таких здебільшого ще не вирішених, а ніж розв'язаних питань теоретичного правознавства початку ХХІ ст. **належить питання критеріїв істинності правопізнання і праворозуміння.** У багатогранній творчій спадщині Є. Ерліха, якщо ретельніше придивитися, це головне питання. І постало воно перед ним з максимально можливою нагальністю не випадково. Саме в цей час, на рубежі ХІХ-ХХ ст., з усією силою проявилася філософсько-методологічна та теоретико-гносеологічна криза класичного типу наукової раціональності. В той же час розпочалася друга, неklasична наукова революція у природознавстві. Теоретичне правознавство, як частина науки в цілому, за своєю природою не могло лишитися осторонь цих процесів. Усе це прекрасно бачив і розумів Є.Ерліх, один із дійс-

них творців нового, неklasичного типу наукової раціональності в цілому та у правознавстві насамперед. Чого, на превеликий жаль і подив, не бачить і не розуміє багато представників пострадянської юридичної науки України.

В порівнянні із методологічно-змістовним монізмом радянського періоду розвитку юридичної науки методологічно-змістовний плюралізм нинішнього етапу її поступу є безсумнівно явищем продуктивнішим з огляду на закладений у ньому евристичний потенціал щодо пізнання права як унікального феномену соціуму і водночас творця цього соціуму з різних сторін. Проте чи реалізується цей потенціал сповна і чи збагачують насправді сучасні вчені-юристи теоретичну юриспруденцію новими вагомими знаннями про природу права, його іманентні форми та властивості? До певної міри, звичайно, збагачують. Проте здобутки ці могли б бути незрівнянно вагомішими, якби послідовніше і строгіше дотримувалися дослідники права відповідних стандартів науковості та у виборі методологічного інструментарію пізнання права не робили, висловлюючись словами ще одного знаменитого вченого-наукознавця П. Фейерабенда, «допустимим все» [2].

В чому ж полягають ці стандарти науковості? Згідно домінуючого у науці підходу під **наукою** нині розуміють особливий вид пізнавальної діяльності суб'єкта, спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих та обґрунтованих знань про світ [3]. Як вид пізнання наука завжди взаємодіє з іншими його видами – буденним, художнім, філософським, релігійно-міфологічним тощо. Проте тільки наукове пізнання потенційно спроможне забезпечити істинність одержаних знань, їх об'єктивність, доказовість, можливість перевірки і т.д. У науковому пізнанні виділяють, досить умовно, два рівні – описовий і теоретичний. Як правило, перший отожднюється зі встановленням наукових фактів, другий – з побудовою наукових гіпотез і теорій. Саме на цьому рівні твориться справжня наука.

Метою науки виступає з'ясування сутнісних зв'язків – законів, у відповідності з якими об'єкти можуть перетворюватись у людській діяльності. Оскільки, як переконає величезний історичний досвід, у людській діяльності можуть перетворюватися будь-які об'єкти – фрагменти неживої і живої природи, природи первинної та вторинної, якою є, наприклад, культура в цілому і право, зокрема, постільки **усі вони є потенційними предметами наукового пізнання**. Наука вивчає їх як об'єкти, що функціонують та розвиваються за власними внутрішніми законами. Пізнати природу об'єкта – значить розкрити ці його внутрішні закони та закономірності існування, зробити тим самим можливим адекватне включення його у суспільну практику.

Неодмінною умовою існування і розвитку науки є використання науковцями методів пізнання, адекватних досліджуваному предмету. Причому вибір цих методів у науці ніколи не є довільним, а зумовлюється головним чином властивостями предмету, що пізнається та у меншій мірі – метою пізнання. При дослідженні неопредмечених чи не достатньо чітко опредмечених до певного часу предметів (яким є, насамперед, і **випадок з правом**) пріоритет у ході дослідження повністю належить **методу наукового пізнання** *. Так що в кінцевому підсумку істинність та доказовість наукового знання у визначальній мірі залежить від адекватно обраної і послідовно реалізованої методології пізнання предмету дослідження.

Отже, **відповідність науково-дослідної діяльності певним методологічним правилам** є одночасно як принциповою умовою існування науки, так гарантією одержання дійсно нового наукового знання, тобто, **виступає по суті основним стандартом науковості**. Суворі правила одержання нового наукового знання і власне ці знання є двома невід'ємними сторонами єдиного процесу наукового пізнання об'єктивної дійсності. Дані правила стосуються усіх наук без винятку, в тім числі і правознавства за умови, якщо воно прагне залишитися науковим. З вище викладеного очевидно, що у загальноприйнятому розумінні наукою визнається не будь-яка раціонально організована пізнавальна діяльність, а

* Класичне визначення наукового методу дано ще Р.Декартом: «Під методом я розумію точні і прості правила, - писав він, - суворе дотримання яких завжди запобігає прийняттю хибного за істинне і, без надлишкових витрат розумових сил, але поступово і безперервно збільшуючи знання, сприяє тому, що розум досягає істинного пізнання того, що йому недоступно» Див : Декарт Р. Избранные произведения. – М., 1950. – С.89.

тільки та, що здійснюється за певними правилами, при допомозі відповідних методів і засобів, які дозволяють характеризувати одержані внаслідок цього **знання як предметні**, об'єктивні, достовірні, обгрунтовані і т.д., тобто, у якості наукових. Будь-яка наука є такою постільки, постільки вона відповідає загальним вимогам до методології наукового пізнання.

Як відзначає відомий пострадянський вчений-наукознавець В.С.Стьопін, в своєму історичному поступі наука виробила три різних **стандарту науковості: класичний, некласичний та постнекласичний**. Вони відрізняються між собою тільки ім притаманними: а) науковими картинами світу; б) ідеалами та нормами наукового пізнання; в) їх філософсько-світоглядними засадами [4]. Якщо ж спробувати відшукати ще більш загальний, воістину граничний знаменник, який розділяє між собою ці три типи наукової раціональності, інакше кажучи, стандарти науковості, то ними виявляються відповідні **типи системних об'єктів пізнання**. Для кожного такого типу системних об'єктів є свої суворі правила їх пізнання, іншими словами, свої стандарти науковості. Навіть найретельніше застосування цих стандартів поза відповідним типом системних об'єктів неминуче завершується, як показав історичний досвід розвитку науки, не науковими теоретичними конструкціями, а хибними поясненнями дійсності.

То ж **чи відповідає**, а якщо так, то в якій саме мірі **чинним стандартам науковості новітнє українське теоретичне правознавство?** Щоб обгрунтувати наукову відповідь на дане питання, потрібно насамперед з'ясувати, до якого ж типу системних об'єктів пізнання належить право? Завдання чи не найскладніше з можливих, адже, щоб відповісти аргументовано на нього, потрібно знати хоча б основні сутнісні властивості права, зміст та специфіку його **предметності**. Тим не менш іншого варіанту пошуку відповідей на вище сформульоване питання у межах наукового підходу не існує.

Аналізуючи найрізноманітніші тлумачення поняття права, не важко помітити, що величезна більшість його дослідників більш-менш однотипно тлумачать **предметність** права, відносячи його до явищ культури соціуму та зазначаючи, що в силу цього факту вона являє собою не первинну, позасоціальну, а **вторинну**, образно кажучи, **людинотворну природу** у прямому та зворотному розумінні цього слова. Також можна вичленити певний консенсус серед правознавців і щодо розуміння його **процесуального харак-**

теру у найширшому розумінні цього слова. Інакше кажучи, способом існування права є лише його безпосередня дія, поза якою права немає, а залишаються лише певні його супутні атрибути. Іншими словами, **матеріальність права** не тотожна, наприклад, матеріальності фізичного, біологічного чи іншого аналогічного світу природи – вона має антропо-соціальну природу. Переважна більшість правознавців сходяться також на тому, що **виникнення та дія права безпосередньо пов'язані з розумом і психікою людини**.

Якщо гіпотетично припустити, що ці риси справді субстанціональні властивості права, то вони уже можуть розглядатися у якості достатніх для ідентифікації права з одним із трьох відомих науці типів системних об'єктів наукового пізнання. У випадку дійсного принципового співпадіння конкретного об'єкту наукового пізнання – у нашому випадку права – з певним типом цих об'єктів шляхом застосування відповідного стандарту науковості стає можливим не лише перевірити істинність виділення вище зазначених властивостей права, з поміж безлічі його рис в цілому, але й шляхом застосування наукової аналогії виявити й інші його властивості, з'ясувати їх структуру та системні зв'язки, тобто, науково пізнати право. З позицій наукового підходу до право пізнання саме це повинно стати найпершим завданням правознавців.

Першим типом системних об'єктів, які виділила і почала вивчати ще класична наука у XVII ст., були прості механічні системи, що склалися з механічно залежних між собою елементів, першоосновою яких, в свою чергу, були атоми – граничні частинки таких об'єктів. Ці **об'єкти** усі без винятку належали до **неживої природи**, взаємодіяли між собою за принципом жорсткої детермінації (лапласівське розуміння причинності) і зводилися по суті до зречевлених предметів.

Класичним природознавством було вироблено і відповідний природі цих об'єктів стандарт науковості їх пізнання, тобто, лише йому властиві ідеали і норми одержання нових знань та обґрунтованості одержаних знань. У якості головних вимог до обґрунтування наукової теорії з позицій даного стандарту науковості постулюються два принципи: очевидність (наочність) здобутих знань про відповідний об'єкт, та експериментальна підтверджуваність цих знань. З декількох різних теоретичних описів об'єкта пізнання істинним вважається тільки один з них. У даному стандарті науковості домінує ідеал, згідно якого наукове знання складається виключно з характеристик досліджуваного об'єкта, а поси-

лання на вживаний при цьому методологічний інструментарій пізнання виключається. В протилежному випадку це розцінюється як відхилення від ідеалу об'єктивності пізнання.

Ретельне слідування даним стандартам науковості забезпечило представникам класичних наук про природознавство, зокрема, Копернику, Галілею, Декарту, Ньютону та багатьом іншим дійсно епохальні наукові відкриття, вилось в цілому у воістину тріумфальний хід природознавства у Європі в Новий час.

Такий тріумф природознавчої науки з неминучістю породив уявлення про те, що аналогічно механічним законам всесвіту, відкритим природознавством, правознавство також зобов'язане з'ясувати за допомогою розуму механічні закони спільного проживання індивідів, система яких повинна була скласти «соціальну фізику».

Гуго Гроцій, не просто сучасник тих подій, а один з фундаторів школи класичного природного права, писав: «Багато до цих пір здійснювали спробу надати цій галузі наукову форму, але ніхто не зумів зробити цього, та й, по правді кажучи, це неможливо було виконати інакше, як ретельно відділивши те, що виникло шляхом встановлення, від того, що впливає із самої природи; на подібну обставину до цього часу якраз не було звернено належної уваги. **Адже те, що впливає з природи речі, завжди перебуває тотожним само собі і тому без труднощів може бути приведено в наукову форму** (виділено мною – Г.Р.), те ж, що виникло шляхом встановлення, часто змінюється у часі і різне у різних місцях, а тому й позбавлене будь-якої наукової системи, подібно іншим поняттям про одиничні речі» [5]. За прикладом науки класичної фізики з її уявленнями про атом як першооснову фізичного світу таку основу для правознавства як науки Г.Гроцій вбачав в **індивіді як атомізованій особистості**. Це цілком відповідало духу Нового часу, вписувалось у його наукову картину світу.

Теоретичним уявленням Г.Гроція про природне і позитивне право відповідали і його уявлення про методологію юриспруденції. Віддаючи належне зусиллям попередніх дослідників права з позицій юридико-догматичного, історичного і філологічного способів розгляду права, він акцентував увагу на раціонально-логічному методі вивчення і тлумачення права. Такий формально-логічний підхід до права являв собою, на думку Г.Гроція, аналогію прийомів математичної аксіоматики. Проте за стандартом науковості класичного природознавства, як відомо, наукову теорію права створити не вдалося.

Аналізуючи причини невдачі проекту створення юридичної науки класичною школою природного права за зразком класичних наук про природу, відомий російський вчений-правознавець М.М.Тарасов серед зовнішніх причин цього справедливо вказує на відсутність у той час назрілої суспільної потреби в наукових юридичних знаннях – усі практичні потреби в юридичній теорії в достатній мірі у той час задовольняла розвинута юридична догматика, а серед **внутрішніх причин** такими були **недоліки інструментального плану**, частина з яких була зумовлена часом (ще не набули належного розвитку відповідні методологічні прийоми), а інша частина, основна – явними методологічними похибками, насамперед, помилковим ототожненням першооснови природного права, граничної його частки, яка ще наділена усіма властивостями права, з індивідом.

Чи достатні усі, разом взяті, фактори, які, на думку М.М.Тарасова, унеможливили створення юридичної науки за зразком класичних наук про природу у XVII –XVIII ст., для **висновку про принципову неможливість побудови юридичної науки за методологічними зразками першого типу – класичної – наукової раціональності**. Очевидно, не достатні, як з теоретичної, так і практичної точок зору..

В якості ілюстрації останнього достатньо вказати на той факт, що поразка наукового проекту класичної школи природного права вже у XIX ст. була сприйнята як зрозуміла у пізнанні невідомого наукова невдача, які часто мають місце і в природничих науках внаслідок допущення методологічних похибок при виробленні стратегії і тактики наукового пошуку. Фактично за такими ж принциповими методологічними рецептами, які використовували представники класичної школи природного права, звичайно, за інших висхідних ідеалізацій начал права, були створені доктрини історичної школи права та аналітичної юриспруденції у Європі. Не далеко відійшло від даної методологічної традиції також радянське і пострадянське догматизоване правознавство: першоосною права воно вважало та вважає санкціоновану чи встановлену державою правову норму, а усе право зводить фактично до сукупності таких норм. Так що за ареалом поширення як у просторі, так і в часі, а також за числом прихильників серед вчених-правознавців намагання створити юридичну науку за стандартами науковості класичного природознавства були і залишаються найпоширенішими. Проте з методологічної точки зору вони нездійсненні в принципі.

Нездійсненні в першу чергу і головним чином тому, що природа предметності права у тому його сприйнятті, яке було наведене вище і яке дійсно є найпоширенішим серед правознавців, в принципі не сумісна з природою предметності об'єктів пізнання, що належать до системних об'єктів світу, пізнаваних за класичними стандартами науковості. Інакше кажучи, істинна природа права не може бути пізнана за допомогою методологічного арсеналу класичного наукового природознавства.

На предметну специфіку правознавства зокрема та наук про культуру в цілому ще у XIX ст. серйозну увагу звернули М.Вебер, В.Віндельбанд, В.Дільтей, Р.Коллінгвуд, Г.Ріккерт, а на початку XX ст. – відомий український вчений-правознавець Б.Кістяківський та багато інших вчених-наукознавців. Як відомо, ними була започаткована дискусія про поняття гуманітарних та суспільних наук. Одні з них вважали, що поняття «гуманітарні науки» підкреслює звернення до духовних явищ (наука про дух) і опору на духовні цінності. Крім того, що це поняття більш загальне, ніж поняття соціальні науки, які спрямовані на пізнання тільки соціальних законів. Їх опоненти заперечували, що таке розмежування малопродуктивне для науки, оскільки воно досить умовне в плані об'єкта дослідження та фактично неможливе в плані методу чи методів дослідження.

На початку XXI ст. ці висновки були підтвердженні своєрідним методом від зворотного відомим сучасним російським методологом юридичної науки М.М.Тарасовим, який спеціально досліджував проблему методології юридичної науки уже в пострадянський період [6]: він резюмував, що правознавство так і не виробило власних методів наукового пізнання права, не дивлячись на тривалі в часі ретельні пошуки цих методів.

Більше того, він зазначає: «Обравши установку на виведення наукового теоретичного знання про право шляхом узагальнення і аналізу емпіричних фактів, ми практично залишили поза увагою пов'язаний з цим гносеологічний рівень побудови наших теорій. Досягнувши визначених висот у строгості професійного, побудованого на юридичній догмі мислення, у сфері теорії наукового пізнання ми схильні до вельми вільного поводження з нормами і правилами дослідницької діяльності, що виправдовується простою вказівкою на специфіку правознавства як науки гуманітарної, де вже сам об'єкт не дозволяє формалізувати ні процедури, ні результати досліджень. Звідси і вважаємо, що **метод юриспруденції як система особливих, формалізованих правил**

наукового мислення з приводу права в нашій науці існувати не може (виділено мною – Г.Р.). У літературі, - завершує свою думку М.М.Тарасов, - подібна точка зору фактично загальновизнана як у теоретичному, так і в прикладному плані, причому частіше всього без спеціального обґрунтування» [7].

Відмовляє М.М. Тарасов юридичній науці і в продуктивності альтернативного філософсько-методологічного підходу до власного самовизначення. «Епістемологічна модель природничо-наукового пізнання не може бути застосована до юриспруденції, - стверджує він, - і в цьому сенсі жодного розриву між гносеологічним ідеалом і дослідницьким інструментарієм у правознавстві не існує. **Найменування правознавства наукою – не більше, ніж данина європейській інтелектуальній традиції** (виділено мною. – Г.Р.). (у нашій країні вона ще й гіперболізована марксистом, згідно постулатам якого цінність будь-якого знання визначалась саме його науковістю). В дійсності ж дослідження у сфері юриспруденції за власною її природою повинні бути епістемологічно неоднорідні і, більше того, не обов'язково наукові. Тому юристи цілком виправдано використовують найрізномірніші гносеологічні схеми і не відповідні канонам науковості методи дослідження. Важливо, можливо, тільки строгіше розрізняти їх в процесі застосування і розуміти як евристичні можливості, так і статус результатів відповідного дослідження» [8]. Вирок суворий, однак чи достатньо обґрунтований?

Неупереджений аналіз філософсько-методологічної ситуації у правознавстві однозначно переконує лише в тому, що твердження М.М. Тарасова «епістемологічна модель природничо-наукового пізнання не може бути застосована до юриспруденції» істинне тільки щодо класичних стандартів науковості, у відповідності саме з якими найдовше, найактивніше та найбільше дослідники права намагалися в минулому та прагнуть нині створити наукову теорію права. Чи залишиться воно істинним з позицій некласичних та постнекласичних стандартів науковості, ще необхідно з'ясувати у спеціальних окремих дослідженнях. Поки ж що поширювати таке категоричне твердження на другий та третій типи наукової раціональності є не науковим підходом до правопізнання.

Список літератури

1. Див.: Вригт Г.Х., фон. Логико-філософские исследования. – М., 1986. – С. 68.

2. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А.Л. Никифорова. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С.47.

3. Див.: Новая философская энциклопедия. В четырех томах. Том третий. – М.: Мысль, 2010. – С.23. В цьому ж ключі висловлюється і В.А.Канке: «наука – це високо спеціалізована діяльність людини по виробленню, систематизації, перевірці знань з метою їх високоефективного використання». Див.: Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия. – М., 2000. – С. 156. Як «форма суспільної діяльності» людей по виробництву знань з метою передбачення подій і перетворення дійсності наука розглядається також і в юридичній літературі. Див.: Черданцев А.Ф. Понятие и функции юридической науки // Методология советского правоведения. – Свердловск, 1978.

4. Див.: Постнеклассика: философия, наука, культура./ Отв. ред. Л.П.Киященко, В.С.Степин. - СПб.: Мирь, 2009. – С.250.

5. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. – М., 1956. – С.52.

6. Див.: Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. – Екатеринбург, 2001.

7. Тарасов Н.Н. Юридическая наука: «расписание на завтра», или некоторые вопросы «горизонтов развития» юриспруденции XXI века (Юриспруденция XXI века: горизонты развития: Очерки / Под ред. Р.А. Ромашова; Н.С. Нижник. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2006. – С. 58-59. Щоправда, у цій же статті М.М. Тарасова ведеться мова і про те, що «методологічний розвиток юриспруденції – завдання самої юриспруденції» (Там же. – С.64). Будучи само по собі з точки зору формальної логіки істинним судженням, воно тим не менш навіть потенційно не містить в собі засад для принципового філософсько-методологічного самовизначення теоретичної юриспруденції як науки чи не науки.

8. Тарасов Н.Н. Юридическая наука: «расписание на завтра», или некоторые вопросы «горизонтов развития» юриспруденции XXI века (Юриспруденция XXI века: горизонты развития: Очерки / Под ред. Р.А. Ромашова; Н.С. Нижник. – С. 65.